

(Martin Isaksson:) "1903 på hösten började jag i fabriken. Jag blev fjärdingsman 1922. Jag var maskinarbetare därnere och höll mest på med att reparera maskinerna. Smedjan låg i ett hörn av gamla chamottefabriken. Bredvid den låg en stor länga av tegel. Där på nedre botten låg maskinverkstaden. På andra våningen var det snickeri och på tredje stod klapparna som tillverkade tegel. Verkmästaren hade också sitt kontor där. Det huset var nybyggt. Det hade stått ett annat hus där förut, men det hade brunnit ner. Under julastormen 1902 blåste skorstenen vid chamottefabriken omkull, men det var ingen som kom tillskada, trots att det låg ett litet hus där det bodde en tysk förman alldeles bakom skorstenen. Men den bröts av och föll på något sätt så att den inte nådde fram till huset.

Vi var väl en 15 stycken där i maskinverkstaden med alla. Men så många hade det inte varit från början. Då var det kanske bara en 8 stycken.

Men jag minns ju hur obetydligt det var här i begynnelsen. Jag gick och läste här, och då brukade vi ibland springa ner där doktor Nielsens gamla kalkugn var. Där var bara träsk och moras då. Jag minns vi sprang på tuvor därnere.

I chamottefabriken som byggdes på Hermansens tid gjorde

de eldfast tegel. Det var tre olika sorters murtegel, 9, 10 och 12 tums tegel. Det klappades dels eller pressades för hand i pressformar av järn. Jag hade en del med de där formarna att göra där nere i verksta'n. Det var små handpressar med sväng-hjul."

(Fru Matilda Isaksson:) "Det var en arbetare som hette Tell, som arbetade där i många många år. Han var en av de allra första. Han bodde i Håkanryd, som hör till Grödbby och gick den långa vägen varenda dag. Han hade tjänat vid regementet i sin ungdom och var så rakryggad och rask. Han gick med tofflor, så det hördes alltid när han kom på vägen. Det där minns jag från min skoltid.

Min far var fjärdingsman uppe i Grödbby.

Det var en massa tyskar som kom hit och skulle vara förmän och chefer, men sen kom ju Wehtje, och då försökte han att få väck alla tyskarna. Förut var det inga andra som regerade utom de, så den här Appé som var direktör då, honom måste arbetarna hälsa på, men han brydde sig aldrig om att hälsa igen. Men var det någon av arbetarna som inte hälsade på honom, så la' han nog märke till det.

Det var en gång ett riktigt upplopp bland arbetarna. De

hade gaddat ihop sig så förskräckligt och det var sånt bråk, så det kom genast order ifrån länsman Widerberg till far, att han skulle ner till Bromölla, och dessutom kom det fem ridande poliser från Kristianstad för att hålla styr på arbetarna.

Länsman Widerberg bodde egentligen i Västanå, men han hyrde här i Gamla Bromölla. Det 'brände ner' sen; det var nog strax före 1910. Där hyrde i alla fall Widerberg och hade sitt kontor där och kontorsskrivare. En hette Lindström, det minnes jag så väl, för de var ju så ofta hemma hos oss. Den sista tiden bodde han alltjämt i Västanå."

(M.I.):"Det var ett upplopp som blev därnere, men det var inte under storstrejken, för det var innan fackföreningen bildats, och det skedde 1906. Det var nog 1905 eller så som det där upploppet var. Det var egentligen dessa här pressarna och kanske klapparna också som ville ha påökt, och så hade de gått till Appé på kontoret, men han ville inte höra talas om sånt utan kom emot dem med batong för att köra i väg dem, och då blev det slagsmål av, och de slog visst ut ett par tänder på Appé. Det var på kontorstrappan det hände, på eftermiddagen, när de hade slutat sitt arbete. De ville ha påökt på ackorden. Vi arbetade ju som vanligt allihop annars, det var bara de som

pressade och tillverkade teglet, som var i farten. Det var väl ett tio-tal man."

(Fru I.:) "Jag minns det kom en man från bruket ridande hem till far. Han var skickad av Appé. Så gav far sig i väg och så var länsman Widerberg där och fem ridande poliser från Kristianstad. Men de kunde i alla fall inte göra någonting den kvällen, för arbetarna var samlade allihop och kastade sten och höll ett rysansvärt liv, så de kunde inte få någon ordning på dem. De höll till ute på gatan nere i samhället. De var där till långt in på natten. Förr i världen var ju arbetarna så att de hatade allt vad myndigheter och polisväsen hette, så de ämnade visst klå upp far om natten. Mitt i natten när de hade skinrats, så tog poliserna och länsman Widerberg in på hotellet. Far hade ju sitt hem i Grödbý så han skulle ju gå hem, men hur det var så tänkte han att nu vågar jag inte gå, för de kan ju falla på den idén att överfalla mig. Så han vågade inte ge sig ut på lyckorna utan drog sig i stället neråt Skansen och tänkte att han skulle sitta där ett par timmar tills det ljusnade. När han gick där på vägen så var det några som följde efter honom, men det var så mörkt så han lyckades smita in genom grinden till Skansens trädgård, och där stod han utan att de

märkte honom. Men han hörde hur förargade de var på att han hade försvunnit. Han vågade inte bulta på och bli insläppt, för då hade de ju hört honom, så han blev kvar ute i trädgården till vid 3-tiden på natten. Då först gick han hem."

(M.I.) "Dagen efter så häktade de flera stycken av arbetarna och det var nog 3-4 stycken som det väcktes åtal mot. En av dem fick tre månader.

Men det hände inte så ofta att det var sådana där oroligheter. Mindre slagsmål förekom ju emellanåt. Appé hade inget emot att slåss, det var han ofta med om. Sen Kooperativa var bildat (1909), så var det en kväll Appé gick ut för att tukta några stycken pojkar som höll till där och bråkade. Men när föreståndaren för Kooperativa hörde det, så gick han ut och tog Appé i axeln och sa' till honom att han skulle hålla sig för god för att hålla på och slåss."

(M.I.:)"1906 på hösten blev fackföreningen bildad. Det gick till så att det var en agitator här i Kristianstad, Gustaf Nilsson, som hjälpte oss att bilda fackförening. Han blev sedermera riksdagsman. Vi samlades i ett litet undangömt hus mitt för kyrkogården, det var nog ett 50-tal arbetare, jag minns att hela rummet var fullt av folk. Där valdes styrelse då på kvällen. De valde mig till ordförande. Jag hade tidigare varit med i fackförening i Kristianstad, och det gjorde väl sitt till, och någon skulle de ju ha. Det var en som hette Martin Lindgren, som de valde till kassör. Honom var de inte glada åt på bruket, de tyckte att han agiterade för mycket. Nästa dag blev det genast räfst, men det var egentligen bara Lindgren de ville åt. Han blev uppsagd från sitt arbete med det-samma, men då stannade maskinerna och alla arbetarna gick ut ur fabriken, och de gick inte tillbaka förrän han fick komma med dem. Och de fick lov att ge med sig, herrarna därnere på bruket. Sen efter det fackföreningen var bildad, blev det ju underhandling om det var någon tvistefråga och allting gick mera stadgat tillväga än förut. Så sen hände det inte något särskilt, förrän då under storstrejken, men då var det ju likadant över hela landet."

(Fru I.:) "Den där Gustaf Nilsson hade sina agitations-
tal. Han höll en del tal för Trolle-Ljungby torpare och in-
billades dem att de hade arbetat i så många år att de skulle
ha torpen gratis, så de ville till slut inte betala något ar-
rende till greven. Så greven satte sig i förbindelse med läns-
man Widerberg och då måste min far och han ut och vräka en
hel del av de där torparna. Det var ju rent rysligt. Widerberg
hade varit i dansk-tyska kriget som frivillig. Han var väl
korpral då, och så blev han sergeant i det och sen kom han hit

Kronofogde, det är detsamma som landsfogde nu. Han var
överordnad över snart sagt hela poliskåren. Länsman var det-
samma som landsfiskal. Kronofogden skulle samla in uppbörder-
na. Kronoskatten betalade de på Skansen från de olika byarna
inom socknen till kronofogden, som höll till där då. Annars
så förekom det att fjärdingsman reste in till Kristianstad
med uppbörden."

(M.I.:) "Den här fackföreningen, som bildades, hörde
till grov- och fabriksarbetarförbundet. Sen gick det ett par
år. Då gick maskinarbetarna och snickarna ut och anslöt sig
till sina förbund, järn- och metall och träarbetarförbundet.
Det skedde någon gång mellan 1910 och 1914. Också tunnbindar-
na, det var väl ett 10-tal, bröt sig ut ur grov- och fabriks.

1914 blev det en konflikt. Det var en lönerörelse, jag tror den började i januari månad och pågick ända bort i april månad. Grov- och fabriksarbetarna fick sina lönekrav beviljade, men det dröjde innan det blev klart med maskinarbetarna, snickarna och tunnbindarna. Underhandlingarna fördes gemensamt den första tiden. Det varade 14 dagar efter de andra tills vi fick uppgjort. Då hade de strejkbrytare här från Mörrum. Det skulle väl vara s.k. järnarbetare. När vi så fick uppgjort och skulle tillbaka till verkstaden, så minns jag att den dan som vi började så kom den som skulle kallas förman för de där strejkbrytarna dit och skulle hämta sina verktyg. Han gick långs åt bänken där vi stod och varenda en som stod där spottade på honom, när han gick förbi. Det kunde han ju inte tåla utan gick och beklagade sig för disponent Appé. Men då sa' Appé till honom: "Vad fan hade ni där att göra då?" De höll ju egentligen inte de där strejkbrytarna för någonting.

Ingenjör Hermansen höll sig väl mer så där i bakgrunden, när det gällde saker och ting. Jag kan aldrig minnas, att det var så att de tilltalade honom, det var aldrig något bråk mot honom. Tyskarna som kom hit de gynnade sig själva så företaget gick i konkurs. Det var en dansk byggmästare Möller som var

direktör ett tag omkring den tiden företaget gick i konkurs, men jag kan inte säga riktigt när det var. Och så var det en direktör Granbom. Den tiden när det gick om styr för bolaget då gick det vilt till här, sa jag säga. Det kanske var under Hermansens tid egentligen. Snickarna gjorde trä till en vagn och sen beslogs den nere i verkstan, en riktigt fin charabang var det, och sen hade de ett par svarta hästar, och så körde de till stan (Sölvesborg) till hotellet, dessa här herrarna. Det var Appé och en som hette Rosengren och flera av kontorspersonalen.

Under konflikten 1914 var det en av snickarna, som gick som strejkbrytare. En tid efteråt kom han ner i maskinverkstan, och då var det en som kastade en järnskopa, en s.k. elevator-skopa, efter honom. Den träffade aldrig utan slog i dörren, men karl'n gick till verkmästaren och talade om det. När han då kom in, så fick han se att jag och en kamrat bredvid mig skrattade, och då fick han för sig att det var min kamrat, som hade slängt skopan. Den som i själva verket hade gjort det hade hukat bakom en maskin, och det var ingen som hade sett, när han gjorde det. Hur det var, så blev min kamrat avskedad. Men då sa jag, att det var orättvist, för han kunde lika väl

ha avskedat mig för jag hade ju också skrattat. Sen hade vi möte om det där på kvällen i fackföreningen, och han som hade kastat skopan erkände. Men verkmästarn ville inte tro på det ändå utan höll på sitt. Båda som var beskyllda för det var ungarlar, så han behövde inte trott, att den ene tog på sig det för den andres skull. Vi fick alltså ingen uppgörelse med verkmästaren utan det gick så långt att vi fick tillkalla vår förtroendeman, Flodin, från Stockholm. Han kom hit, och Appé och han blev såta vänner, och det slutade med att verkmästaren fick ta sitt tillbaka och båda arbetarna fick stanna. Flodin och Appé satt och pratade och gick an, minns jag, men när vi sen gick därifrån sa Flodin om Appé: "Det var en dum karl. Om jag hade sagt att det inte var något vatten i Ivösjön så hade han trott mig."

Och Appé hade sannerligen ingen bildning på något sätt. Det var tur och lycka alltsammans, att han hade kommit sig upp.

Arbetarna hade kontroll på varandra. Det var en snickare här, som var strejkbrytare vid något tillfälle. När det sen blev ordnade förhållanden igen, så teg kamraterna bara ut honom så han vantrivdes, och till slut drack han lut så han dog. Det brukades, att man teg ut dem som var illojala.

Vid storstrejken 1909 var det en arbetare, Hallbäck, som blev offrad för att få uppgörelse till stånd. Han var agitator och det var ett villkor att han inte skulle få komma tillbaks. Gustaf Nilsson var här då under strejken och han sa ifrån, att det var en som skulle offras, men han sa inte namnet. Det var när vi höll på att besluta om att gå i jobbet igen. Hallbäck slog sig på slakterirörelse sen, han byggde sig t.o.m. ett hus här uppe. Han var vaktmästare i Folkets hus.

Under förra världskriget så steg ju priserna på allting. Maskinarbetarna och snickarna hade en liten lönerörelse, och då var det Möller vi underhandlade med. Det var nog 1917 eller -18. Vi begärde ju rätt försvarligt, och han ville inte gå med på det. Då minns jag Appé sa till oss: "Ni skulle ha kommit i fjol och begärt det så skulle ni ha fått det." Tyskarna var sådana att de gärna ville förtjäna, och de förstod också att arbetarna ville ha god förtjänst, så de var egentligen inte så svåra att komma till tals med.

Sen fackföreningen blev bildad, blev det mer så att varje arbetare kontrollerade den andre. De ville inte ha några tråkigheter. Sen så blev det mer upplysning bland arbetarna. Det kom hit föreläsare. Det första föredrag, som hölls i Bromölla,

var av en som kom hit från Stockholm och stod på en sten nere i parken nedanför gamla Folkets hus. Det var om fackföreningen och upplysningsarbetet för arbetarna. Flera av kontorspersonalen var där och hörde på. Det fanns en gammal danslokal, som Ivöverken hade byggt upp en gång i tiden, och där fick fackföreningen hålla till med sina möten, när den nu hade blivit erkänd. Det var innan vi fick Folkets hus. Arbetarekommunen bildades inte långt efter fackföreningen. Det var liksom ett tvång, att alla fackföreningsmedlemmar skulle vara med i arbetarkommunen. Fackföreningen fick lämna avgifter för medlemmarna.

Vi höll inte till i det huset där vi bildade fackföreningen mer än den gången. När vi skulle skriva in medlemmarna i medlemsböckerna, så var vi här hemma. Då var huset nybyggt, och jag gifte mig sedan strax efteråt. Gamla Folkets hus blev byggt tämligen strax efter att föreningen hade kommit till. Det låg där på sjösidan av vägen mittemot Kooperativa, ungefär.

Naturligtvis så agiterades det på arbetsplatsen. Det var inte så fjäskigt, om man pratade lite på arbetet. Det var inte precis något tvång. Var och en kände sin frihet i arbetet.

Innan fackföreningen fanns, så förekom det titt och tätt, att det fanns sprit hos arbetarna, och det hände nog att en och

annan gick där halvdrucken ibland. Det är klart att de inte fick, men förmännen var nog färdiga till att vara med de också många gånger. T.o.m. fanns det förmän som skickade arbetare in till Sölvesborg för att skaffa sprit mitt under arbetstid. Två av förmännen fick avsked för det också. Sen efter 1906 så blev det helt annorlunda, mera ordning och reda med allt.

1902 hade maskinarbetarna 20 öre i timmen, det blev allt- så 2:- kr. om dagen, för vi arbetade 10 timmar då. Sen höjdes det undan för undan. Men jag kommer så väl i håg, att det var 20 öre, för jag hade tidigare arbetat i Hälsingborg, och där hade jag 25 öre, och tyckte inte om att ha mindre här, så jag tänkte från början inte alls bli långvarig här.

Innan det var fackförening, var det tvångsförsäkring i sjukkasse för arbetarna. Den tillhörde bolaget. Men det var inte så mycket de fick ut, så var det någon som var sjuk länge, så brukade det cirkulera runt listor bland arbetarna. Det var snart sagt varenda dag, som man fick skriva på en lista. Sen övertog arbetarna sjukkassan. Det var endast två olycksfall, som jag minns från fabriken. Ena gången var det en arbetare från Gualöv, som kom i en remskiva och förolyckades, och andra gången var det en bror till Martin Lindgren. Han kom under en

stor vals och dödades ögonblickligen.

Den första tilldragelsen som jag minns från min tid i fabriken var när det gamla slammeriet 'brände'. Jag hade börjat därnere i september månad, och sen brann det på vintern efter, tror jag. Fru Hermansen var med då. Det var en 'ruter' kvinna, det. Hon tyckte inte att det gick som det skulle med släckningsarbetet, så hon flög upp i vagnen och fick tömmarna och körde vatten hela kvällen, så länge det brann. Det var inget att göra åt huset, det var nog nedbrunnet vid 12-tiden på natten. Men det kunde ju gått ändå värre åt fabriken.- Fru Hermansen var en riktig hästkännare. Var det fråga om något hästköp, så var det hon som förde kommersen. Hon var visst lite låghalt. Det var en hurtig kvinna. Jag kommer inte ihåg, om kalkmöllan brann då med, den brann i alla fall någon gång. Det var mycket dyrbara maskiner där som gick till spillo. Det var eldsvådor alltsomoftast där förr.

Nykterhetslogen, som bildades här, hette Verdandi."